

М.Ю. Азаров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 2 (30). – С. 110–116.

6. Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : [монография] // В.Н. Дремін. – О. : Юридична література, 2009. – 613 с.

7. Мусієнко А.Г. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів або тканин людини: кримінологічні проблеми / А.Г. Мусієнко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 8(74). – С. 89–92.

8. Юхно О.О. Актуальні проблеми запобігання, викриття та розслідування злочинів у сфері трансплантації органів і тканин людини / О.О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 161–165.

9. Зборовська Л.А. Торгівля органами людини: взаємозв'язок з торгівлею людьми / Л.А. Зборовська, В.В. Колосков // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції ДДУВС (21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 86–90.

10. Мусієнко А.Г. Деякі елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини / А.Г. Мусієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – № 84. – С. 52–54.

11. Кустова О. А. Методика расследования преступлений, связанных с изъятием органов и (или) тканей человека для трансплантации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / О.А. Кустова ; Акад. управления МВД России. – М., 2004. – 26 с.

12. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия : [научно-практическое пособие] / под ред. О.П. Левченко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 271 с.

13. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : [посібник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.В. Копан, О.Г. Кулик О.Г. та ін.] ; за заг. ред. професора О.М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 290 с.

УДК 159:343.915

ФЕНОМЕН БРОДЯЖНИЦТВА І ЖЕБРАЦТВА ДІТЕЙ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРАВА І ПСИХОЛОГІЇ

Максимів І.І., ад'юнкт
кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена розкриттю сутності бродяжництва і жебрацтва дітей, вивченню їх основних причин. Описуються характерні риси і особливості бездоглядних дітей. Також розглядається система профілактичних заходів щодо попередження цих соціальних явищ.

Ключові слова: *безпритульність, бездоглядність, бродяжництво, жебрацтво, дезадаптація, девіантна поведінка, профілактика.*

Статья посвящена раскрытию сущности бродяжничества и попрошайничества детей, изучению их основных причин. Описываются характерные черты и особенности безнадзорных детей. Рассматривается система профилактических мер по предотвращению этих социальных явлений.

Ключевые слова: *беспризорность, безнадзорность, бродяжничество, попрошайничество, дезадаптация, девиантное поведение, профилактика.*

Maksymiv I.I. THE PHENOMENON OF VAGRANCY AND BEGGING CHILDREN IN LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT

The article reveals the essence and the main reasons for vagrancy and begging. Characteristic features and neglected children's peculiarities are defined. The system of preventive measures averting child neglect is also taken up in the article.

Key words: *child neglect, homelessness, vagrancy, begging, maladjustment, deviant behavior, preventive maintenance.*

Постановка проблеми. На початку нашого століття перед людством гостро постали соціальні проблеми, які свідчать про настання кризових явищ, які ставлять під загрозу саме його існування.

Особливе занепокоєння викликають економічна та екологічна ситуації, нерівномірність приросту населення, зростання бідності, безробіття, хвороб. Політичні і соціально-економічні катаклізми, які викликані різким переходом країни від соціалістичної системи господарювання, створили підґрунтя для зростання злочинності, корупції, зниження рівня життя населення, що сприяє збільшенню соціальної напруги.

В таких умовах колишня система соціального захисту населення все частіше перестає працювати. І саме в такій ситуації найбільш незахищеною верствою суспільства є діти, психіка яких повністю несформована, слабка, лабільна.

В останній час велику тривогу викликають проблеми, які пов'язані з появою в Україні значної кількості осіб без визначеного місця проживання, які не мають постійних засобів для існування та займаються бродяжництвом,

жебрацтвом. Більше того, ці асоціальні особи залучають в негативні процеси дітей, що в подальшому згубно впливає на здоров'я нації загалом.

В умовах становлення України як правової держави особливо актуальними є проблеми дитячого бродяжництва та жебрацтва, а також втягнення дітей в антисуспільну і злочинну діяльність. При цьому найбільше страждає воля, честь і гідність дитини (в багатьох випадках ненародженої дитини), а також її здоров'я. Сучасне суспільство повинно приділяти більше уваги питанням захисту дитини від негативного впливу дорослих. Державні установи та громадськість зобов'язані активно розробляти попереджувальні заходи, вживати превентивних заходів для запобігання негативного впливу на дітей таких соціальних явищ, як бродяжництво і жебрацтво.

Мета статті. Для детального вивчення проблеми бездоглядності дітей і, як наслідку, бродяжництва і жебрацтва вбачається за доцільне розкрити сутність, основні причини вказаних соціальних явищ. Метою роботи є

описання характерних рис і особливостей бездоглядних дітей. Також необхідно розглянути систему профілактичних заходів щодо попередження і недопущення бродяжництва і жебрацтва серед дітей.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших питань в Україні є захист прав дитини, адже ставлення до дітей, рівень їхньої безпеки та захищеності у нашій державі, стан їхнього всебічного розвитку є одним із пріоритетних показників цивілізованості і гуманності суспільства.

Правовий статус дитини регулює ряд міжнародних нормативно-правових актів, які ратифіковані Україною. Зокрема, це Конвенція про права дитини Генеральної Асамблеї ООН, другий принцип якої проголошує, що дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист та надані можливості і створені сприятливі умови, які дадуть можливість для повноцінного фізичного, розумового, морального, духовного і соціального розвитку в умовах свободи і гідності. Також в Декларації прав дитини зазначено, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження».

Також в нашій державі на основі Конвенції про права дитини ухвалений Національний план дій на період до 2016 року щодо реалізації Конвенції, метою якого є забезпечення функціонування системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини.

Не дивлячись на систему державного та міжнародного правового захисту, значно зросла кількість злочинів, що скоюються відносно неповнолітніх, зокрема дітей. Проблема використання дитини з метою отримання прибутку з кожним днем стає все більш помітною на фоні економічної нестабільності в Україні, низьких доходів більшості верств суспільства, падіння моральності населення.

На сьогоднішній день існує так звана система жебрацького «бізнесу», яка робить ставку саме на дітей. Жебраки з немовлятами та маленькими дітьми на руках стали непоодиноким явищем життя великих міст України. До того ж, чим менший вік дитини, тим більший прибуток вона може принести. Такий вид заробітку здебільшого пов'язаний із завданням шкоди здоров'ю дитини, яка перебуває в антисанітарних умовах, в умовах відсутності нормального харчування, температурного режиму, медичного нагляду тощо.

Слід зазначити, що 15 січня 2009 року вступив у дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання малолітньої дитини для жебракування». Відповідно до нього Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено ст. 150-1, якою передбачено відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, та інших осіб за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. В такому випадку дитина є «змароддям» вчинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника.

Деяким питанням аналізу складу злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України, приділяється увага у наукових роботах В.І. Борисова, Ю.А. Валєви, І.В. Доляновської, В.А. Козака, С.В. Поволоцької, М.І. Хавронюка. Однак не всі

тлумачення ст. 150-1 КК України були повністю розглянуті вказаними авторами, деякі їхні судження носять дискусійний характер.

Як зазначається у Національній програмі «Діти України», затвердженій Указом Президента України від 18 січня 1996 року № 63/96, використання дітей у злочинній чи антисуспільній діяльності є проблемою національного значення, що потребує першочергового вирішення.

Не дивлячись на значні зрушення, що відбулися у сфері охорони дитинства впродовж останніх років, стає очевидним, що існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою забезпечити реалізацію їхніх прав. Це зумовлює необхідність пошуку та створення нових механізмів впровадження державної політики щодо підтримки дітей.

Група бездомних бродяг та жебраків неоднорідна за складом, для неї характерні відсутність сталих зв'язків, взаємної підтримки, слабка ступінь організованості, бідність, соціальна ізоляція. Витіснення із суспільства, відсутність підтримки осіб без визначеного місця проживання і заняття призводить до їх незворотної соціальної і психологічної деградації. Умови, в яких вони перебувають, зумовлюють високу смертність і, як наслідок, низьку народжуваність в їхньому середовищі.

Важливою особливістю цього процесу є те, що джерелом поповнення групи осіб без визначеного місця проживання і заняття та осіб, які займаються жебрацтвом, виступають бездоглядні і безпритульні діти, які опинилися на вулиці внаслідок розпаду нормативності і втрати зв'язків і навичок. Ця ситуація викликає занепокоєння з огляду на те, що в умовах депопуляції перспективна у віковому відношенні частина населення деморалізована.

Про серйозну соціальну напруженість в Україні свідчать такі факти.

1) Зростає злочинність серед неповнолітніх. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України кількість тільки зареєстрованих кримінальних правопорушень вчинених неповнолітніми у 2015 році досягла 62 172 випадків [1]. В порівнянні з попередніми роками (у 2014 році кількість кримінальних правопорушень досягла 65 657 випадків, а у 2013 році – 77 398), кількість цих випадків не збільшилась, але проблема не стає менш актуальною.

2) Зростає кількість бездоглядних дітей. Соціальне неблагополуччя сімей стало причиною збільшення випадків жорстокого поводження з дітьми, психологічних стресів, психічних захворювань, самовбивств, втеч із дому.

Які мотиви поведінки безпритульних дітей? Що змушує дитину знов і знов виходити на вулицю, починати жебракувати, заповідуючи шкоду собі та оточуючим? Який же зміст ефективних програм допомоги дітям для подолання кризових станів і профілактики девіантної поведінки, зокрема бродяжництва і жебрацтва? Спеціалісти, які займаються проблемами попередження такого виду девіацій, багато років шукають відповіді на ці та ряд інших питань.

Бродяжництво однозначно трактується багатьма сучасними вченими (Н.Ф. Дівіцина, В.Г. Казанська, Т.І. Шульга та ін.) як форма девіантної поведінки підлітків в результаті соціально-психологічної дезадаптації особистості. Згідно з «Академічним тлумачним словником української мови» бродяжництво – це стан, спосіб життя бродяги – бездомної людини, що не має постій-

ного місця проживання, сталого заняття, роботи [2, с. 237–238]. Бродяжництво – це соціальне явище, що характеризується поневір'янням осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу в межах населеного пункту чи міста або територією всієї країни [3].

З поняттям «бродяжництво» тісно пов'язане поняття «жебракство». У Великому юридичному словнику жebraкство трактується як випрошування в сторонніх осіб грошей або матеріальних цінностей [4]. Жебракство – це активне випрошування в незнайомих людей грошей та інших матеріальних цінностей, які є для прохача основним засобом доходу [5].

Паразитичний спосіб існування, який згубно діє на оточуючих, особливо негативно впливає на молоді, зокрема на неповнолітніх. Це несприятливим чином відображається на дитячій психіці, оскільки вона є ще несформованою, нестабільною, і тому дитина легко піддається як негативному, так і позитивному впливу з боку дорослих.

Бездоглядні діти не мають батьківського чи державного піклування, постійного місця проживання, позитивних знань, які відповідають віку, необхідного догляду, систематичного навчання і розвиваючого виховання.

Формування схильності до бродяжництва і жебракства визначається індивідуальними особливостями особистості і факторами мікросоціуму. Назвемо основні причини цих соціальних явищ: кризові явища в сім'ї, асоціальний образ життя ряду батьків, падіння життєвого і культурного рівня населення, погіршення умов утримання дітей в сім'ях, розповсюдження жорстокого поводження з неповнолітніми, комерціалізація сфери освіти, культури і дозвілля, психічні хвороби, родові травми, вроджені та спадкові хвороби і травми головного мозку.

Розкриваючи причини бездоглядності, бродяжництва і жебракства дітей, О.М. Нечаєва вказує на фактори, які їх провокують. Це економічна криза, безробіття, зубожіння широких верств населення, які живуть за межею бідності, ослаблення сімейних устроїв, втрата моральних принципів, алкоголізм і наркоманія, розповсюдження серед дітей і дорослих психічних захворювань [6].

Так, Є.Г. Слуцький виділяє три основні категорії причин розвитку дитячої бездоглядності і безпритульності: соціально-економічні, соціально-психологічні і медико-психологічні [7]. До соціально-економічних автор відносить фактори, які тривалий час порушують трудовий устрій життя і деформують побут людей (економічна криза, безробіття, голод, епідемії, інтенсивні міграційні процеси у зв'язку з військовими конфліктами, що нині є актуальним для нашої держави, або природними катаклізмами).

На думку вченого, соціально-психологічні причини пов'язані з кризою сімейних відносин, збільшенням кількості розлучень, втратою одного з батьків, опікуном, погіршенням мікроклімату в сім'ї, грубим поводженням з дітьми, фізичними покараннями, а іноді і сексуальними домаганнями з боку дорослих.

Медико-психологічні причини автор пов'язує зі збільшенням кількості дітей, які мають виражені психофізичні аномалії, риси асоціальної поведінки (наявність генетичної схильності).

Безумовно, втечі з дому з метою бродяжництва і жебракування є наслідком соціальної дезадаптації дітей та підлітків. На думку

Н.Ф. Сморгуні, слід виокремити такі види втеч з дому:

- втеча як наслідок недостатнього нагляду, з метою розваги і задоволення;
- втеча як реакція протесту на надмірні вимоги з боку батьків або осіб, які їх замінюють, на недостатню увагу з боку близьких;
- втеча як реакція тривоги через страх покарання у боязких дітей;
- «специфічно-пубертатна втеча» внаслідок фантазерства і мрійливості [8].

Для більш глибокого вивчення проблеми втечі із дому Н.Ю. Костюніною були розглянуті і проаналізовані характеристики етапів втечі з дому для заняття бродяжництвом і жебракством. Перший етап можна охарактеризувати короткотривалістю. Початку втечі із дому передують реакції дитини на зовнішній подразник: сварки батьків, конфлікти з родичами, фізичне або психічне покарання, конфліктні ситуації з вчителем, однокласниками.

Другий етап – втечі більш тривалі, стають звичними, фіксованими. Мотиви не відразу зрозумілі, не завжди мають пояснення. Втечі дітей, які навчаються, можуть виникнути з найменшого приводу.

Третій етап є суто патологічним. Втечі, бродяжництво, жебракство є непоборними, імпульсивними, дитина не в змозі їм протистояти [9].

Але, опинившись на вулиці, дитина також повинна адаптуватись до нового для неї середовища. «Світ вулиці» – це спосіб життєдіяльності осіб, які об'єднались в групи і дотримуються певних законів і традицій, притаманних тільки їхньому вузькому колу. Такі групи найчастіше є асоціальними, характеризуються жорстокістю, розмитістю моральних норм, втраченими загальнолюдськими якостями. Як наслідок, неповнолітні діти, які довгий час піддаються негативному впливу та ведуть асоціальний спосіб життя, виробляють свою філософію життя, дещо викривлену, специфічно засвоюючи моральні поняття, наприклад, такі, як вірність, честь, гордість, відповідальність тощо. При цьому у таких дітей виробляються такі особливості особистості, як невміння спілкуватися з оточуючими, відчуженість, порушення в розвитку почуттів, які не дозволяють розуміти інших, співпереживати, розуміти їх, слабо розвинуте почуття відповідальності за свої вчинки, невпевненість в собі, низька самооцінка.

В таких умовах бездоглядні діти стають так званими соціальними сиротами – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних, морально-психологічних причин залишилися фактично сиротами при живих батьках. Це діти, які мають батьків, але вимушені жити за межами свого дому як за власним бажанням, так і в силу обставин, які склалися. До таких дітей також варто віднести неповнолітніх, які живуть в дитячих будинках, притулках, інтернатах.

За даними Державної служби статистики України, на кінець 2014 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 83,7 тис. осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), на кінець 2013 року ця кількість становила 90,7 тис. осіб, а у 2012 році – 92,8 тис. осіб [10]. Варто зазначити, що спостерігається незначний спад чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Але водночас із цим і чисельність дітей, усиновлених впродовж року, також не зростає. Так, на кінець 2012 року таких дітей було 4 079 осіб, на кінець 2013 року – 3 732 осіб, а на кінець 2014 року всиновлено 3 218 особи [10].

Ми вважаємо, що цей процес відбувається з ряду певних причин, а саме:

1) нормативно-правове і організаційне забезпечення питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є складним і недосконалим;

2) Міністерство соціальної політики України не забезпечило в повній мірі затвердження стандартів соціального супроводу сімей, в яких виховуються усиновлені, прийомні діти, діти-вихованці та діти, які перебувають під опікою. Це є невиконанням Плану заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 року № 419-р.;

3) потреба вдосконалення таких нормативних документів: Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року № 81;

4) розгалуження, а інколи і дублювання, функціональних повноважень органами соціального захисту населення, службами у справах дітей, а також центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, діяльність яких координується Мінсоцполітики щодо фінансового забезпечення, соціального супроводження та контролю за наданням соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування.

Для більш повної картини проблеми бездоглядності дітей варто також назвати причини соціального сирітства:

– недобросовісне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків відносно дітей;

– низький рівень матеріального забезпечення сімей, де виховуються діти;

– збільшення кількості батьків, які зловживають алкоголем і наркотичними речовинами;

– перебування батьків або осіб, які їх замінюють, у місцях позбавлення волі;

– виїзд батьків на заробітки закордон;

– зниження загального рівня моральності населення України;

– ослаблення моральних устроїв в сім'ї;

– агресивна поведінка батьків, брутальне та жорстке поводження з дітьми, що становить загрозу життю і здоров'ю дитини;

– психічні захворювання як батьків, так і дітей.

Висновки. Вивчивши сутність і причини бродяжництва і жебрацтва дітей, необхідно виділити направлення профілактики бездоглядності неповнолітніх.

Оскільки головною причиною дитячої бездоглядності є сімейне неблагополуччя, психологам і соціальним працівникам необхідно про-

водити ефективну роботу щодо попередження і подолання бродяжництва і жебрацтва, яка б полягала в корекції спілкування і взаємовідносин в родинах.

Варто наголосити на тому, що робота з профілактики бездоглядності і наступної соціальної реабілітації дітей включає в себе:

– розвиток мережі спеціалізованих соціально-педагогічних закладів для дітей, які б забезпечували утримання і здійснювали б соціальну реабілітацію бездоглядних, надавали б їм психологічну допомогу з повернення в сім'ю;

– надання правової, медичної і соціально-психологічної допомоги дітям, які знаходяться в соціально небезпечному становищі;

– виявлення дітей, які потребують допомоги держави, повернення їх в сім'ї або направлення в спеціалізовані заклади системи профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх.

Робота з профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності ефективна лише в тому випадку, якщо вона здійснюється на основі: емоційно позитивної системи взаємовідносин в сімейному колі, а також відносин з однолітками, однокласниками, вчителями; успішної навчальної діяльності; психологічної захищеності; правового захисту дітей.

Також потрібно зазначити, що профілактика має бути цілеспрямованою, комплексною та проводитися постійно. Попередження дитячої безпритульності та бездоглядності є важливим елементом державно-управлінської діяльності, поликанним забезпечити недопущення переходу дітей в стан безпритульності та бездоглядності, і полягає в розробленні та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант, що спричиняють це явище.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820
2. Дети-рабы в руках попрошайек [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.deti-raby-poprogo.ucos.com.
3. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1. – 1970. – 419 с.
4. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 858 с.
5. Дьяконов И.Ю. Антропология нищенства: этнологические аспекты : дисс. ... канд. ист. наук : спец. 03.00.14 «Антропология» / И.Ю. Дьяконов ; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – М., 2009. – 181 с.
6. Нечаева А.М. Детская беспризорность – опасное социальное явление / А.М. Нечаева // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 58–64.
7. Слуцкий Е.Г. Беспризорность в России: вновь грозная угроза / Е.Г. Слуцкий // Социал. исслед. – 1998. – № 3. – С. 117–121.
8. Сморгунова Н.Ф. Предупреждение беспризорности среди детей и подростков России (20-90-е года XX в.) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Н.Ф. Сморгунова ; Владимир. гос. пед. ун-т. – Владимир, 1998. – 22 с.
9. Костюнина Н.Ю. Социально-педагогическая профилактика бродяжничества и беспризорности / Н.Ю. Костюнина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 34 (325). – С. 41–44.
10. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.